

Dominika Kuśnierz-Krupa*

Sokal nad Bugiem w świetle mapy Miega

Sokal on the Bug in the light of Mieg's Map

Słowa kluczowe: Sokal, mapa Miega, układ urbanistyczny

Key words: Sokal, Mieg's Map, urban layout

WSTĘP

Sokal, dawne miasto powiatowe na Wołyniu, położone jest obecnie na terenie Ukrainy, około 90 km na północ od Lwowa. Przed zmianą przebiegu granicy państwa w 1951 roku Sokal należał do Polski i był wówczas liczącym się ośrodkiem województwa bełskiego.

Prawa miejskie magdeburskie Sokal otrzymał w 1424 roku z rąk księcia Ziemowita¹. Miasto lokowane było na ziemiach, które wcześniej należały do książąt ruskich², a w wieku XIV odziedziczyli je książęta mazowieccy. Sokal położony był wówczas na tzw. czarnym szlaku, prowadzącym z Wołynia, przez Sokal i Żółkiew do Lwowa³. Zapewne właśnie potrzeba poprawy bezpieczeństwa mieszkańców tych ziem, nękanym częstymi najazdami Tatarów, a także podróżujących tędy kupców sprawiła, że zbudowano tutaj mury obronne wraz z zamkiem⁴.

Niniejszy artykuł poświęcony został zagadnieniu rozwoju przestrzennego Sokala w okresie staropolskim i dąży do zarysowania hipotezy badawczej o najstarszym jego uformowaniu, zatartym podczas XIX-wiecznej akcji przebudowy i modernizacji miasta.

SOKAL NA MAPIE MIEGA

O układzie urbanistycznym Sokala, szczególnie tym, który dał początek miastu w okresie średniowiecza, wiemy niewiele, a wiadomości historyczne są rozproszone i nie dają obrazu lokacyjnego ośrodka. Brakuje także informacji pochodzących z badań archeologicznych, szczególnie dotyczących uformowań przedlokacyjnych. Zatem jedynym źródłem do zarysowania hipotezy o przeszłości uformowania średniowiecznego miasta są plany urbanistyczne pochodzące dopiero z ostatniej ćwierci XVIII wieku oraz wieku XIX i XX. Szczególnie najstarsze, ujawnione źródło kartograficzne – mapa Miega (1779-1783)⁵ podaje dotychczas mało znany obraz Sokala. Analiza tego dokumentu przynosi szereg ustaleń, które podane zostały

INTRODUCTION

Sokal, an old county town in Volhynia, is currently located in Ukraine, approximately 90 km towards the north of Lviv. Before the change of the borderline in 1951, Sokal belonged to Poland and used to be an important municipality in the Belz Voivodeship.

Sokal was granted its Magdeburg city rights in 1424 from duke Siemowit¹. The town was founded on the lands which had previously belonged to the princes of Rus², and in the 14th century were inherited by the dukes of Mazovia. Sokal was then located along the so called 'black route' leading from Volhynia, through Sokal and Żółkiew to Lviv³. The need to improve the safety of the inhabitants of the region harassed by frequent Tartar raids, as well as merchants travelling that way, may have led to building defensive walls with a castle there⁴.

This article is devoted to the issue of spatial development of Sokal during the Old Polish period, and aims at putting forward a research hypothesis concerning its oldest formation which was erased as a result of rebuilding and modernisation of the town in the 19th century.

SOKAL ON MIEG'S MAP

We know very little about the urban layout of Sokal, particularly the one that gave rise to the town during the medieval period, and historical information is scattered and does not provide an image of chartered Sokal. There is also insufficient information obtained during archaeological research, particularly concerning pre-chartered formations. Thus the only source allowing for outlining a hypothesis concerning the past formation of the medieval town are urban development plans dating back to the last quarter of the 18th century or the 19th and 20th century. Particularly the oldest revealed cartographic source, i.e. the above mentioned Mieg's Map (1779-1783)⁵ shows an image of Sokal little known before. An analysis of that document resulted in several findings which

* Dominika Kuśnierz-Krupa, dr inż. arch., arch. krajobrazu, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* Dominika Kuśnierz-Krupa, dr inż. arch., landscape arch., Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Faculty of Architecture at the Cracow University of Technology

Ryc. 1. Sokal na mapie Miega, oryg. [w:] Kriegsarchiv – Archiwum Wojskowe w Wiedniu, sygn. BIXa.390, arkusze XXII, XXIII, skan kolorowy [w:] Archiwum Katedry HAUiSzP WA PK

Fig.1. Sokal on Mieg's Map, org. [in:] Kriegsarchiv – Military Archive in Vienna, sheets XXII, XXIII, colour scan [in:] Archive of Department HAUiSzP WA PK.

Ryc. 3. Klasztor oo. Bernardynów w Sokalu na pocz. XX wieku, widok z lotu ptaka na archiwalnej pocztówce, [w:] archiwum prywatne autorki
Fig.3. Monastery of the Bernardine Order in Sokal at the beginning of the 20th century, a bird's eye view on an archival postcard, [in:] Author's private archive.

◀ Ryc. 2. Sokal – Stare Miasto, fragment planu katastralnego z 1887 roku, oryg. [w:] Archiwum Państwowe we Lwowie, s.v., wersja cyfrowa w archiwum prywatnym

Fig.2. Sokal – Old Town, fragment of the cadastral plan from 1887, org. [in:] State Archive in Lviv, s.v., digital version [in:] private archive.

z pewnym uproszczeniem (skala 1:28 800), ale z uwagi na to, że jest to mapa sporządzona do celów wojskowych, podane tam informacje mają charakter źródłowy.

Wśród wstępnych wyników analizy przestrzennej miasta, wynikającej z mapy Miega należy stwierdzić, że miasto rozwijało się na kierunku północ – południe, wzdłuż przepływu rzeki Bug szeroką doliną oraz wysokiej skarpy, na której zostało osadzone.

Dolina rzeki rozdzielała centrum od przedmieścia Zabuzie, które w 4. ćwierci XVIII wieku było jeszcze mało rozwinięte. Sama rzeka meandrując tworzyła szereg zakoli oraz wysp i wysepek. Dwie spośród tych wysp były zabudowane m.in. przez zespół kościelno-klasztorny oo. Bernardynów (ryc. 3). Zasadniczy nurt rzeki prowadzony był u podnóża skarp miejscowych. Tutaj założonych było kilka młynów i zapewne spichrze. Przez rzekę przerzucone były mosty znaczące najważniejsze połączenia komunikacyjne miasta z zachodnim brzegiem rzeki.

Prawobrzeżny Sokal składał się z czterech zasadniczych elementów. Na północy usytuowany był zespół zamkowy, na osobnym wzgórzu obronnym, oddzielonym od miasta szeroką fosą nawadnianą wodami potoku wpływającego do Bugu od strony wschodniej. Następnie od strony południowej rozpościerało się Stare Miasto, posiadające własne umocnienia obronne oraz fosy. Do miasta prowadziły dwie główne bramy oraz mosty przerzucone przez fosy.

Dalej na południe było przedmieście. Tutaj z czasem ukształtowało się Nowe Miasto z własnym trójkątnym rynkiem. Od strony południowej naturalną granicę Sokala stanowiły dwa obronne zespoły kościelno-klasztorne: wspomniany ojców Bernardynów z lat 1604-19⁶ oraz sióstr Brygidek z lat 1613-19⁷ (ryc. 5). Dalej w kierunku południowym kształtowały się wzdłuż traktów osady podmiejskie, tworząc struktury nieregularne (m.in. Babiniec i dalej Poturzyca).

Cały zespół posiadał dwa trakty łączące północ z południem. Pierwszy z nich bezpośrednio łączył zespół Brygidek ze Starym Miastem oraz zespołem zamkowym. Drugi z nich, wytyczony bardziej na wschód od poprzedniego, stanowił wschodnią granicę centrum Sokala i omijał je.

Na Mapie Miega zaznaczono też kilka zespołów, z których część nie zachowała się w XIX wieku. Dotyczy to m.in. Starego Miasta, na terenie którego w przedmiotowym okresie występowały trzy zespoły świątynne. Na wschód od zespołu zamkowego zaznaczono, zapewne w przybliżonym kształcie, zespół gospodarczy oraz folwark zamkowy wraz z ogrodami użytkowymi.

Na północny wschód od zespołu zamkowego, w odległości ok. 500-700 m usytuowana była nowożytna fortyfikacja czworoboczna, z czterema ziemnymi bastionami. Zapewne zamek oraz owa fortyfikacja stanowiły główną „bramę” do Sokala od strony północnej. Również od południa należy odnotować ciekawe uformowanie, tj. regularny staw hodowlany, należący zapewne go gospodarstwa klasztornej brygidek.

Przedstawiona, choć bardzo skrótowo, problematyka zagospodarowania przestrzennego Sokala w końcu okresu staropolskiego została przedstawiona po raz pierwszy w literaturze przedmiotu. Wymaga dalszych dokładniejszych badań, w tym archeologicznych, historycznych oraz architektonicznych. Wyniki badań interdyscyplinarnych nad najstarszymi strukturami miasta dadzą jego prawidłowy obraz, choć większość opisanych struktur urbanistycznych już nie istnieje lub uległo przekształceniom.

W XIX wieku władze zaborcy austriackiego przeprowadziły na terenie miasta „akcję porządkową”, typową dla działań

were slightly simplified (scale 1:28 800), but because it was a map made to serve military purposes, the information given there is of source character.

Among the initial results of the spatial analysis of the town, on the basis of Mieg's Map, it should be stated that the town developed in the north – south direction, along the river Bug flowing in a wide valley and a tall cliff on which it had been founded.

The river valley separated the town centre from the Zabuzie suburb which, in the 4th quarter of the 18th century, was not very developed. Meandering, the river created several curves, islands and islets. Two among the islands were built upon, there was e.g. a church and monastery complex of the Bernardine Order (fig. 3). The main river current ran at the foot of the town escarpment, where several mills were established and possibly granaries. The river was spanned with bridges marking the essential traffic links between the town and the west bank of the river.

Right-bank Sokal consisted of four fundamental elements. In the north there was the castle complex on another defensive hill, separated from the town with a moat fed by water from a brook flowing into the Bug on the east side. Then, in the south stretched the Old Town fitted with its own defensive fortifications and moats. Two main gates and bridges spanning the moats led to the town.

Further south lay the suburb where, with time, the New Town grew with its own triangular market. From the south, the natural limit of Sokal were the two fortified church and monastery complexes: the already mentioned one of the Bernardines (1604-19)⁶ and the convent of the Bridgettine nuns (1613-19)⁷. Still further towards the south, along the main routes there grew suburban settlements forming irregular structures (e.g. Babiniec and further Poturzyca).

The whole complex had two routes joining the north with the south. The first directly linked the Bridgettine convent with the Old Town and the castle complex. The other, lying further south than the first, marked the east borderline of the centre of Sokal and bypassed it.

A few complexes among all those marked on Mieg's Map did not survive until the 19th century. It refers to e.g. the Old Town where, during the period in question, there existed three temple complexes. A farming complex and a castle estate with gardens were marked, probably in an approximate shape, east of the castle complex.

To the north-east of the castle complex, in the distance of app. 500-700 m, a modern four-sided fortification with four earthen bastions was situated. The castle and that fortification may have constituted the main “gate” to Sokal from the north. In the south there also was another interesting formation worth noticing i.e. a regular breeding pond which must have belonged to the Bridgettine convent.

The issue of spatial development of Sokal at the end of the Old Polish period discussed here, even though fairly briefly, has been presented for the first time in the literature of the subject. It requires further more thorough archaeological, historical and architectural research. Results of interdisciplinary research on the oldest structures of the town would yield its proper image, although the majority of the described urban structures no longer exist or have been transformed.

In the 19th century, the authorities of the Austrian occupation forces carried out a “tidying-up campaign”, typical

Ryc. 4. Relikty umocnień obronnych klasztoru sióstr Brygidek w Sokalu na pocz. XX wieku, fot. J. Jaworski, [w:] Archiwum Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK35 Sokal 018

Fig. 4. Relics of defensive fortifications of the Bridgettine convent in Sokal at the beginning of the 20th century, photo J. Jaworski, [in:] Archive of the History of Art Institute UJ, sign. OTPK35 Sokal 018

Ryc. 5. Relikty umocnień obronnych klasztoru sióstr Brygidek w Sokalu na pocz. XX wieku, a ich tle umocnienia obronne i klasztor oo. Bernardynów na archiwalnej pocztówce [w:] archiwum prywatne autorki

Fig. 5. Relics of defensive fortifications of the Bridgettine convent in Sokal at the beginning of the 20th century, in the background the defensive fortifications and the Bernardine monastery on an archival postcard [in:] Author's private archive

Austriaków w innych miastach Galicji. Owa akcja dotyczyła przede wszystkim likwidacji wszelkich obiektów i zespołów obronnych, przydatnych w dążeniu mieszkańców do walk powstańczych (punktów oporu). Z tego powodu zostały rozebrane mury obronne, zasypano fosy, a teren splantowano i zagospodarowano pod nowe budownictwo. Podjęto również regulację całego układu urbanistycznego wytyczając nowe bloki zabudowy i prostując zniekształcone. Swoistym działaniem w Sokalu było umieszczenie w obszarze Starego Miasta (bogatego w tradycje narodowe) dzielnicy żydowskiej oraz przeniesienie głównych funkcji miejskich na południowy wschód, poza średniowieczny obwód obronny i bramę miejską. Nowe centrum Sokala powstało przy rynku Nowego Miasta.

Reliktem Starego Miasta zanotowanym jeszcze na planie katastralnym z 1887 roku (ryc. 2) jest pozostałość średniowiecznego układu urbanistycznego. Na niego składał się obszerny rynek o wymiarach 2×4 sznury duże (1 sznur duży wynosił ok. 45 m). Rynek zamknięty był czterema pierzejami. Trzy z nich (zachodnia, północna oraz wschodnia) zachowały się jeszcze w 2. połowie XIX wieku. Posiadały głębokość średnio 1 sznura oraz podzielone zostały na działki (szerokość oraz powierzchnia działek w rynku winna podlegać osobno analizie metrologicznej). Południowy blok przyrynkowy w badanym okresie uległ już całkowitemu zatarciu i przekształceniu na działki charakterystyczne dla dzielnic żydowskich w miastach galicyjskich. Również główna ulica wychodząca z dawnego Starego Miasta na południe uległa przekształceniu i zmieniła nazwę na ul. Żydowską. Zachował się natomiast ideowy podział przestrzeni Starego Miasta na trzy strefy odpowiadające trzem religiom dominującym w Sokalu. Od strony południowo-zachodniej, w przestrzeni dawnego bloku przekątniowego rynku zachowała się cerkiew pw. św. Mikołaja, od strony północnej, za blokiem przyrynkowym istniał rzymskokatolicki kościół św. Jana, zaś od strony południowo-wschodniej, u zbiegu ulic Bożnicznej oraz Kilińskiego zachował się zespół dawnej synagogi. Usytuowanie kościoła św. Jana poza blokiem przyrynkowym, od północy może nasuwać przypuszczenie o pochodzeniu przedkolonijnym osady z kościołem naprzeciw zamku sokalskiego.

Powyższe ustalenia, będące wynikiem analizy najstarszych planów miasta, winny stanowić podstawę do opracowania programów badawczych podejmujących temat historii rozwoju przestrzennego Sokala.

for Austrian activity in other Galician towns. The campaign primarily involved demolishing all defensive objects and complexes which might be used by town inhabitants in their desire for a military uprising (line of resistance). For that reason the defensive walls might have been dismantled and moats filled in, and the area was levelled and developed for new buildings. The whole urban layout was also regulated by measuring out new building blocks and straightening the distorted ones. An activity specific to Sokal was moving the Jewish district into the Old Town (rich in national traditions), and transferring the main municipal functions to the south – east, outside the medieval defensive perimeter and the town gate. The new centre of Sokal was established by the New Town market.

A relic of the Old Town still noted on the cadastral plan from 1887, were the remains of the medieval urban layout, which encompassed a vast market square measuring 2×4 'sznur duży' (unit of length – 'large rope' – 1 'sznur duży' equalled app. 45 m). The market was enclosed by four front-ages, three of which (west, north and east) were still preserved in the 2nd half of the 19th century. They were on average 1 'sznur' deep and were divided into plots (the width and area of the market plots should undergo a separate metrological analysis). During the period of our interest the south market block had already been completely erased and transformed into plots characteristic for Jewish districts in Galician towns. Also the main street running south from the former Old Town was transformed and renamed Żydowska (Jewish) Street. However, the ideological division of the Old Town space into three zones corresponding to the three religions predominant in Sokal was preserved. On the south-west side, in the space of the former diagonal block of the market, the Orthodox church dedicated to St. Nicholas was preserved; on the north side, behind the market block there used to be the Roman-Catholic church of St. John. And on the south-east side, at the junction of Bożniczka and Kiliński streets the old synagogue complex was preserved. Location of the church of St. John outside the market block, in the north, might imply a pre-chartered town origins of the settlement with the church opposite the Sokal castle.

The above findings, resulting from the analysis of the oldest town plans, ought to serve as a basis for preparing research programs concerning the issue of history of spatial development of Sokal.

Przedstawiona wyżej problematyka urbanistyczna średnio-wiecznego i XIX-wiecznego Sokala uzmysławia, jak niewiele dziś wiemy o przeszłości naszych miast, szczególnie tych położonych na wschodzie dawnej Rzeczypospolitej. Dzisiejszy Sokal – ważny ośrodek kulturalny na Ukrainie – winien doczekać się kompleksowych badań archeologicznych, historycznych oraz architektoniczno-urbanistycznych. Jedynie prawidłowe i dogłębne rozpoznanie wartości kulturowych miasta może być podstawą jego rewaloryzacji oraz zrównoważonego rozwoju w czasach współczesnych. Jest to zadanie długofalowe i winno być podjęte szybko przez zespoły naukowców, zanim nie znikną ostatecznie relikty historyczne tego cennego ośrodka.

The issue of urban development of medieval and 19th-century Sokal, presented above, makes one realise how little we have learnt so far about the past of our towns, particularly those located in the east of the former Polish Republic. Present-day Sokal – an important cultural centre in Ukraine – ought to undergo complex archaeological, historical and architectural – urban research. Only proper and thorough recognition of cultural values of the town might serve as a basis for its revalorisation and sustained development in modern times. It is a long-term task which should be undertaken quickly by teams of scientists, before the last relics of the valuable urban centre disappear forever.

BIBLIOGRAFIA

- [1] *Encyklopedia Kresów*, M. Karolczuk-Kędzińska (red.), Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2004.
- [2] Łepkowski J., *Galicja pod względem geograficzno-statystycznym, politycznym i topograficznym*, Kraków 1861.
- [3] Mańkowski Z.P., *Sokal nad Bugiem i jego Gimnazjum* [w:] *Studia z historii Polski XIX i XX wieku*, I. Paczyńska (red.), Tow. Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 1999.
- [4] Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiżu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Skład Główny „Książnica Polska”, Lwów 1919.
- [5] Piotrowska E., *Brygidki w polskiej tradycji monastycznej i kulturze*, Słupskie Studia Filozoficzne nr 5/2005, Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- [6] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski (red.), T. XI, s. v., wyd. nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, Warszawa 1890.
- [7] Sokalski B., *Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, wyd. nakładem Wł. Dzieduszyckiego, Lwów 1899.
- [8] Zachariewicz J., *Wycieczka w powiat Sokalski* [w:] *Teka Konserwatorska: Rocznik Koła C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej*, wyd. nakładem Koła C. K. Konserwatorów, Lwów 1892.

¹ *Encyklopedia Kresów*, M. Karolczuk-Kędzińska (red.), Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2004, s. 435.

² B. Sokalski, *Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, wyd. nakładem Wł. Dzieduszyckiego, Lwów 1899, s. 3.

³ J. Zachariewicz, *Wycieczka w powiat Sokalski*, [w:] *Teka Konserwatorska: Rocznik Koła C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej*, wyd. nakładem Koła C. K. Konserwatorów, Lwów 1892, s. 33.

⁴ J. Łepkowski, *Galicja pod względem geograficzno-statystycznym, politycznym i topograficznym*, Kraków 1861, s. 35.

⁵ Mapa Miega (*Originalaufnahme des Königreiches Galizien und Lodomerien*), Oryginał w Archiwum Wojennym w Wiedniu (Kriegsarchiv), sygn. BIXa.390, arkusze XXII, XXIII, skan kolorowy [w:] Archiwum Katedry HAUiSzP WA PK.

⁶ *Encyklopedia Kresów*, M. Karolczuk-Kędzińska (red.), *op. cit.*, s. v.

⁷ E. Piotrowska, *Brygidki w polskiej tradycji monastycznej i kulturze*, Słupskie Studia Filozoficzne nr 5/2005, Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, s. 150.

Streszczenie

Niniejszy artykuł porusza problematykę rozwoju przetrzennego Sokala w okresie staropolskim i dąży do zarysowania hipotezy badawczej o jego najstarszym uformowaniu, które zostało zatarte w związku przebudową i modernizacją miasta w wieku XIX przeprowadzoną przez władze austriackie. Szczególnie istotna okazała się tutaj wiedza pozyskana podczas dogłębnej analizy, najstarszego, ujawnionego źródła kartograficznego dotyczącego miasta – mapy Miega z lat 1779-1783. Analiza tego dokumentu przynosi szereg ustaleń, które zostają przedstawione po raz pierwszy w literaturze przedmiotu.

Abstract

This article addresses the issue of spatial development of Sokal during the Old Polish period, and aims at putting forward a research hypothesis concerning its oldest formation which was erased as a result of rebuilding and modernisation of the town in the 19th century by the Austrian authorities. Knowledge acquired in the process of a thorough analysis of the oldest revealed cartographic source concerning the town, i.e. Mieg's Map from the years 1779-1783, proved particularly significant here. The analysis of the document has resulted in several findings which are presented here for the first time in the literature of the subject.